

اهداف جزئی

آموختن تفاوت مفهوم و مصداق
تمایز میان مفاهیم کلی و جزئی
آموختن نسبت های چهارگانه

اهداف کلی

نشان دادن ارتباط ذهن و خارج و رابطه مفهوم و مصداق
آموختن مفهوم جزئی و کلی
آموختن رابطه میان مصداق دو مفهوم کلی، نسبتهای چهارگانه
استفاده از نسبت های چهارگانه در طبقه بندی مفاهیم

درس سوم

به کانال ما در تلگرام پیوندید
t.me/mahmoudi_izeh

مجتبی محمودی

دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایذه
سال تحصیلی: ۱۴۰۱ - ۱۴۰۰

مفهوم و مصداق

1- مفهوم و مصداق را با ذکر مثال تعریف کنید؟

- خودکار چیست؟ یک نمونه از آن را نشان دهید.
- به چه کسی پیامبر گفته می شود؟ نام چند نفر از پیامبران را ذکر کنید: .....

1) (معنای کلمات خودکار و پیامبر را می فهمید و درک می کنید؛ بدین جهت به آنها «مفهوم» می گویند. به افراد یا اشیایی در جهان که این مفاهیم بر آنها صدق می کنند، «مصداق» گفته می شود. به عنوان مثال خودکاری که نشان دادید یا پیامبرانی که نام بردید، مصداق های مفاهیم خودکار و پیامبر هستند)¹

مفهوم جزئی و مفهوم کلی

اگر در کتاب فروشی بگویید: «کتاب داستان می خواهم»، چه تفاوتی با «این کتاب داستان را می خواهم» دارد؟

- «این کتاب داستان» تنها بر یک مصداق خارجی قابل انطباق است؛ یعنی فقط بر همان کتابی که به آن اشاره کرده اید و کتاب فروش فقط همان کتاب را به شما می فروشد.
- «کتاب داستان» بر مصداق متعددی در خارج قابل انطباق است؛ یعنی شامل تمامی کتاب های داستان می شود و کتاب فروش می تواند کتاب های مختلفی را به شما معرفی کند.

2- مفهوم جزئی را با ذکر مثال تعریف کنید؟

- مورد نخست را مفهوم جزئی می نامند. (مفهوم جزئی، مفهومی است که مصداق آن کاملاً مشخص است و قابلیت انطباق بر بیش از یک مورد را ندارد. مثال: رود کارون)²
- مفهوم جزئی معمولاً یا اسمی خاص است؛ مانند: حسن، رخس، رود ارس یا با صفات اشاره «این» و «آن» همراه است؛ مانند: این میز یا آن صندلی.³

3- راه های تشخیص مفهوم جزئی را بیان کنید؟

1

مورد دوم را مفهوم کلی می نامند. (مفهوم کلی، مفهومی است که قابلیت انطباق بر بیش از یک مورد را دارد؛ خواه این مورد، از موارد واقعی خارجی باشد یا از موارد فرضی؛ مانند: میز، صندلی، رود و دیو باشد.)¹

این میز

میز

تمرین

مفاهیم جزئی و کلی را مشخص کنید :

خداوند	اللّه	حضرت علی (ع)	مولود کعبه	درخت	درخت سرو
(کلی.)	(جزئی)	(جزئی)	(کلی.)	(کلی.)	(کلی.)
کتاب	این کتاب	پسر	آن پسر	پسر احمد	مریخ
(کلی.)	(جزئی)	(کلی.)	(جزئی)	(کلی.)	(جزئی)
مشهد (به معنای محل شهادت)		مشهد (نام شهری در استان خراسان رضوی)			
(کلی.)		(جزئی)			

به جز اسامی خاص و مفاهیمی که با صفات اشاره «این» و «آن» مشخص شده اند، تمامی مفاهیم کلی هستند.

رابطه میان مصداق دو مفهوم کلی

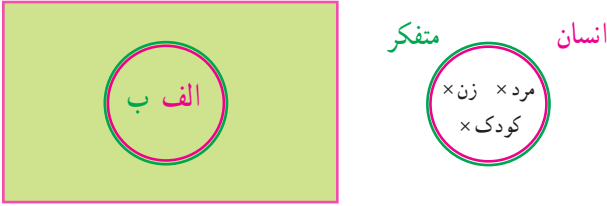
مفهوم آسیایی گسترده تر از ایرانی است و ایرانیها را در بر میگیرد

- میان مصداق ایرانی و آسیایی چه رابطه ای وجود دارد؟
- آیا همه ایرانی ها آسیایی هستند؟ آیا همه آسیایی ها در ایران زندگی می کنند؟
- خیر، هر ایرانی آسیایی است. اما برخی آسیاییها ایرانی نیستند. مفهوم آسیایی عام تر از ایرانی است
- میان مصداق اسب و پرنده چه رابطه ای وجود دارد؟
- هیچ مصداق مشترکی ندارند و با هم ناسازگارند یعنی هیچ اسبی یافت نمیشود که پرنده باشد و هیچ پرندهای نداریم که اسب باشد
- میان مصداق سنگ و سفید چه رابطه ای برقرار است؟ آیا همگی سنگ ها سفید هستند؟
- آیا همگی اشیای سفید از جنس سنگ هستند؟

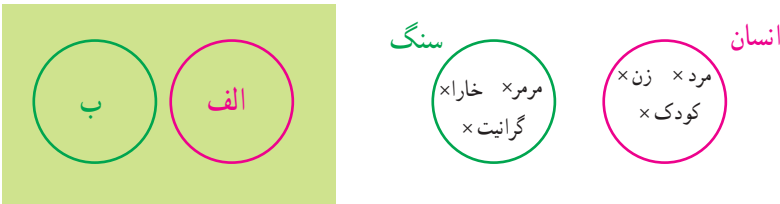
هم مصداق مشترکی دارند و هم مصداق مخصوص خود. برخی از سنگها سفید هستند و برخی سنگها سفید نیستند و همچنین برخی از اشیای سفید، سنگ هستند و برخی از اشیاء سفید، سنگ نیستند

اگر در بررسی رابطه میان مصادیق دو مفهوم، هر یک از آنها را با دایره ای نشان دهیم، میان این دو دایره چند حالت قابل تصور است؟ آنها را با ذکر مثال تعریف کنید؟ **چهار حالت**

۱- **توضیح تساوی** (این دو دایره ممکن است بر یکدیگر منطبق باشند و میان آنها رابطه «تساوی» برقرار باشد. مانند مصادیق انسان و متفکر یا مصادیق مثلث و سه ضلعی.) **توضیح تساوی**

۲- **توضیح تباین** (این دو دایره ممکن است اصلاً مصادق مشترکی نداشته باشند و میان (ناسازگار) با یکدیگر باشند. مانند مصادیق انسان و سنگ یا مصادیق مثلث و مربع؛ زیرا هیچ مثلی مربع نیست. این حالت را در اصطلاح «تباین» می نامند.) **توضیح تباین**

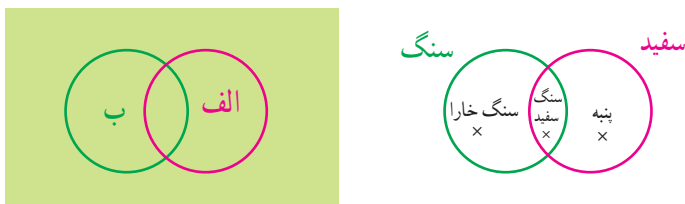

۳- یکی از این دو دایره ممکن است از دیگری بزرگ تر باشد و تمامی مصادیق دیگری را شامل شود. مانند آسیایی که عام تر از ایرانی است؛ زیرا هر ایرانی آسیایی است؛ اما برخی آسیایی ها ایرانی نیستند. از آنجا که در این حالت مصادیق یک مفهوم عام تر و مصادیق دیگری خاص تر است، این حالت را «عموم و خصوص مطلق» می نامند.

توضیح عموم و خصوص مطلق

توضیح عموم و خصوص من وجه ۴- این دو دایره ممکن است یکدیگر را قطع کنند. در این حالت دو مفهوم دارای مصداق مشترک هستند؛ اما هر یک از آنها مصداقی دارد که در دیگری وجود ندارد. مانند مصداق سفید و سنگ؛ زیرا برخی سنگ‌ها سفیدند و برخی سنگ‌ها سفید نیستند. همچنین برخی از اشیای سفید، سنگ هستند و برخی از اشیای سفید، سنگ نیستند. این حالت را «عموم و خصوص من وجه» می‌نامند. **توضیح عموم و خصوص من وجه**

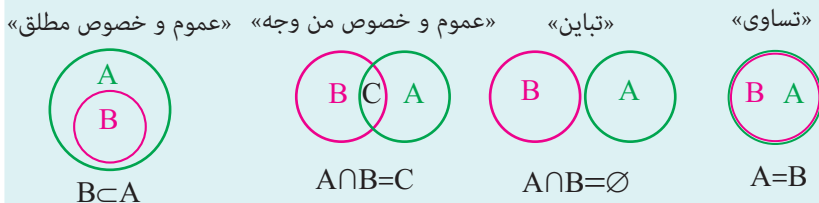

به چهار حالت فوق که ممکن است میان مصداق دو مفهوم کلی شکل بگیرند، «نسبت‌های چهارگانه» (نسب اربع) می‌گویند.

۱- تساوی ۲- تباین ۳- عموم و خصوص مطلق ۴- عموم و خصوص من وجه	}	رابطه میان مصداق دو مفهوم کلی (نسبت‌های چهارگانه)

* نسبت‌های چهارگانه و مجموعه‌ها

در کتاب ریاضی پایه نهم با مفهوم مجموعه‌ها و نمایش آنها از طریق نمودار ون آشنا شدید. همان‌گونه که در ریاضیات نسبت میان دو مجموعه براساس اعضای آنها بررسی می‌شود، در منطق نیز نسبت میان دو مفهوم بر اساس مصداق آنها در نظر گرفته می‌شود که یکی از نسبت‌های چهارگانه زیر خواهد بود:

نتیجه اشتراک و اجتماع مجموعه‌های A و B را در هر یک از چهار حالت فوق بنویسید.

بی‌مهره‌ها، ماهی‌ها و دوزیستان و پستانداران و خزندگان و پرندگان).

در این درس با مفاهیم کلی و رابطه میان آنها آشنا شدید. مفاهیم کلی و رابطه میان آنها در بحث تعریف و اقسام قضایا به کار می‌روند که در درس‌های بعد با آنها آشنا می‌شوید.

* مفاهیم کلی ذاتی و عرضی

به سؤال زیر پاسخ دهید:

■ کسانی که رژیم می‌گیرند، از خوردن غذاهای چرب پرهیز می‌کنند و حتی‌الامکان از غذاهای بدون چربی یا کم چرب استفاده می‌کنند. بدین جهت کارخانه‌های مواد غذایی در کنار تولیدات خود، محصولاتی کم چرب نیز عرضه می‌کنند. به عنوان مثال امروزه سُس مایونز کم چرب نیز به بازار آمده است. اما آیا می‌توان روزی روغنی به بازار عرضه کرد که چرب نباشد؟

این مثال نشان می‌دهد که برخی از ویژگی‌های اشیا ویژگی اصلی آنها و برخی ویژگی‌های غیر اصلی آنها هستند. ویژگی‌های اصلی یک شیء را «ذاتیات» آن و سایر ویژگی‌های آن را «عرضیات» آن شیء می‌نامند. ذاتیات شیء بیانگر هویت اصلی آن شیء هستند. مثلاً وقتی رنگ اتاقتان را عوض می‌کنید، اتاقتان هنوز همان اتاق است؛ بنابراین رنگ اتاق ویژگی اصلی اتاق نیست.

ممکن است این سؤال پیش بیاید که چگونه می‌توان خصوصیت اصلی (ذاتی، درونی) را از غیر اصلی (غیرذاتی، عرضی) تشخیص دهیم.

در مواردی تشخیص ویژگی‌های ذاتی و عرضی با دشواری همراه است. به عنوان مثال به نظر شما «پرواز کردن» ذاتی پرنده است یا عرضی آن؟ «تخم‌گذار بودن» چطور؟ چنان‌که ملاحظه می‌کنید تشخیص ذاتیات یک شیء همواره ساده نیست و گاهی نیازمند اطلاعات کافی در حیطه‌های مختلف علمی است. بدین جهت تشخیص ذاتی یا عرضی بودن یک خصوصیت برعهده منطق‌دان نیست. به عنوان مثال تعیین خصوصیت اصلی هر عنصر با شیمی‌دان و خصوصیت اصلی هر یک از موجودات زنده با زیست‌شناس است. «خصوصیت ذاتی انسان چیست؟» این سؤال منطقی، نقش مهمی در رفتار ما در طول زندگی دارد. کسانی که گمان می‌کنند با تغییر مدل مو یا تغییر نوع لباس یا خودروی خود هویت جدیدی یافته‌اند، در حقیقت به این سؤال پاسخی سطحی داده‌اند. پاسخ این سؤال را می‌توانید در سال‌های بعد در درس فلسفه بیابید.

مفاهیم ذاتی و عرضی را به پنج دسته تقسیم می‌کنند و آنها را کلی‌های پنج‌گانه (کلیات خمس) می‌نامند:

- ۱- به ویژگی ذاتی‌ای که مشترک میان چند شیء مختلف است، «جنس» می‌گویند.
  - مس، آهن، قلع، سرب و روی از چه جنسی هستند؟ .....
- ۲- به ویژگی ذاتی‌ای که گونه‌های مختلف یک جنس را از یکدیگر متمایز می‌کند «فصل» می‌گویند.
  - چه ویژگی ذاتی‌ای شکل مثلث را از سایر اشکال متمایز می‌کند؟ .....
- ۳- به ویژگی ذاتی‌ای که بیانگر گونه‌های مختلف یک جنس است «نوع» می‌گویند.
  - انواع مختلف حیوان را نام ببرید: .....
- ۴- به ویژگی عرضی‌ای که مخصوص یک نوع خاص است «عرض خاص» می‌گویند.
  - چه ویژگی عرضی‌ای تنها مخصوص انسان است؟ .....
- ۵- به ویژگی عرضی‌ای که مشترک میان چند نوع است «عرض عام» می‌گویند.
  - چه ویژگی عرضی‌ای میان پلنگ و ببر مشترک است؟ .....

تعالیت تکمیلی

- ۱- جزئی یا کلی بودن کلمات زیر را مشخص کنید:
  - عدد، میدان آزادی، جبرئیل، خیابان، خوشه پروین، خلیج فارس، ابن سینا، این کلاس، نرگس (به معنای نوعی گل)، نرگس (به معنای اسم خاص)
- ۲- در جملات زیر، جزئی یا کلی بودن کلمات مشخص شده را معین کنید:
  - (الف) حافظ، حافظ قرآن بود.
  - (ب) خطر سقوط بهمن، در بهمن زیاد است.
  - (ج) نجف اشرف و مرقد امامزادگان از زیارتگاه‌های اسلامی هستند.
- ۳- با رسم شکل، مشخص کنید میان دو مفهوم کلی زیر چه نسبتی از میان نسبت‌های چهارگانه برقرار است.
  - رسم شکل بر عهده دانش آموزان عزیز می‌باشد
  - شاعر - دانش‌آموز، مثلث - دایره، مثلث - شکل، عدد قابل تقسیم بر دو - زوج، مثلث - مثلث متساوی الاضلاع، پرنده - سیاه، شعر - غزل، موازی - متقاطع
- ۴- با در نظر گرفتن نسبت‌های چهارگانه میان مفاهیم زیر، آنها را طبقه بندی کنید:
  - (الف) انسان، اسب، گیاه، مرد، زن، پیرمرد، حیوان، پسر بچه، پیر زن، موجودات زنده
  - (ب) خراسانی، آسیایی، انسان، تهرانی، کربلایی، اهوازی، آفریقایی، عراقی، مشهدی، ایرانی، خوزستانی

انواع سوالات درس سوم منطق

مفهوم و مصداق

تعیین کنید کدام یک از عبارات زیر صحیح و کدام یک غلط است؟

- ۱- معنای کلمات خودکار و پیامبر را می فهمید و درک می کنید؛ بدین جهت به آنها مفهوم می گویند **صحیح**
- ۲- این کتاب داستان، بر چند مصداق خارجی قابل انطباق است **غلط**
- ۳- برای طبقه بندی امور مختلف، در نظر داشتن نسبت های چهارگانه میان مفاهیم از اهمیت زیادی برخوردار است **صحیح**
- ۴- مفهوم کلی مفهومی است که مصداق آن کاملاً مشخص است **غلط**
- ۵- اقسام مختلف یک مفهوم باید نسبت به یکدیگر رابطه تساوی داشته باشند **غلط**
- ۶- در نسبت تباین دو مفهوم هیچ مصداق مشترکی ندارند **صحیح**

جاهای خالی را با استفاده از کلمات مناسب کامل کنید

- ۱- به افراد یا اشیايي در جهان که این مفاهیم بر آنها صدق میکنند ..... گفته می شود **مصداق**
- ۲- مفهوم ..... معمولاً یا اسمی خاص است؛ مانند: حسن، رخس، رود ارس **جزئی**
- ۳- دو دایره ممکن است بر یکدیگر منطبق باشند و میان آنها رابطه ..... برقرار باشد **تساوی**
- ۴- به چهار حالت که ممکن است میان مصادیق دو مفهوم کلی شکل بگیرند ..... می گویند **نسبت های چهارگانه**
- ۵- اقسام مختلف یک مفهوم باید نسبت به یکدیگر ..... داشته باشند **رابطه تباین**
- ۶- در یک دسته بندی درست، لازم است هر طبقه از مفاهیم نسبت به مفاهیم زیر مجموعه خود در طبقه دیگر رابطه ..... داشته باشند **عموم و خصوص مطلق**

مجتبی محمودی، دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایزه

لینک کانال تلگرام: t.me/mahmoudi_izeh